

RÁSZLAI TIBOR

Dativus ethicus

A svájci szocialista Leonhard Ragaz 1945-ben, Jalta után úgy vélekedett: „A Hegyi Beszéd újra előtérbe fog lépni. Mindig erősebben, egyre viharosabban”. Jósolata, úgy tűnik, Málta után kezd valójában kibontakozni — a Hegyi Beszéd értelmezési nehézségeivel együtt, vagy annak ellenére. Sarkítva az évezredes (félre)értelmezéseket, s hogy ne kelljen K. Barth után „tisztá örültségnek” minősíteni a Máté evangélium 5. fejezetét, annak kategorikus imperativusait, „négyeszesítettük” a problémakört.

Az elsőt *perfekcionista* felfogásnak nevezhetjük. Ez a Hegyi Beszédet a szuperparancsolatok listájának látja, amely röviden és érthetően kijelenti: boldogságodért mindezt meg kell tenned. A boldogságot olcsóbban nem lehet elérni. A második a *teljesíthetlenség* teóriája. Kiindulásként axiomatikus pontot javasol: a követelmények emberfölöttiségét hangsúlyozva. A kategorikus kijelentések voltaképpen célját abban látja, hogy az embert fejbe verjék önmön elégtelenségének tudatával. Ilyen monologia assidua — szüntelen belső beszéd — állapotára készíti a Hegyi Beszéd a hatása alatt lévő: „mindezeket meg kell tenned, te: nyomorult, erőtlén, de képtelen vagy rá, amint magad is tudod; szükséged van Isten szerető kegyelmére, bárminek fogsz is neki”. A harmadik megközelítést, izlés és hitértelmezés különböző rendjeiben járók vagy *eszkatalogikusnak*, vagy *apokaliptikusnak* tarthatnánk. Ez heroikus erőfeszítésre való felhívást lát a Hegyi Beszédben, mielőtt megkezdődne az utolsó ítélet. „Szedd össze magad utoljára, te, szegény szerencsétlen flótás, mielőtt túl késő lenne: mert Isten kegyelmi időhaladéka talán holnap lejár!” A negyedik megközelítés alapvetően elhibázottnak tartja az előzőeket, mert az emberiség történelmének artikulált idejében: mintegy az utolsó négy évezred reálpolitikáját összehasonlítja a Hegyi Beszéd imperativusaival, s — megkönnyebbült sóhajjal — arra a következtetésre jut, hogy mindaz utópia. S ennek az utópiának hajtóereje egyfajta erkölcsi rajongás. Márpedig utópiában csak diktatúrával lehet élni, s azt friss történelmi tapasztalataink alapján mellőzni fogják, mellőzni szokták. Az utópia szó szerinti értelmezésében oly fogalom, mint valami, ami sehol sincs; nem e világból való; otthontalan földünkön.

Engedtessék meg — nem ötödik, hanem egy véleményként —, hogy ne csatlakozzák egyik irányhoz se, mert elhibázottnak tűnik mindahány. Ugyanis nem veszik figyelembe a jézusi tanítás dialektikáját, mely mindenekelőtt halálos komolyan veszi Istent — ami szent türelmetlenséggel tölti el minden felemás viselkedéssel szemben. Továbbá azt, hogy noha radikális isteni politikát — theopolitikát — folytat, mégis oly pragmatikusan megvalósítható módszerekkel, amelyek egyetlen józanul gondolkodó embert sem állítanak lehetetlen feladatok elé, ha Isten munkatársának szegődik el.

Mit jelent az ellenséget szeretni?

A jézusi etika két sarkalatos kijelentése közül az „ellenségszeretet” értelmezésében az apostolutódok igehirdetése, prédikációja és a szent szövegek filológiája között jelentős ellentétek tapasztalhatók. „Hallottátok a parancsot: Szeresd embertársadat és gyűlöld

ellenségedet. Én pedig azt mondom nektek, szeressétek ellenségeiteket, és imádkozzatok üldözőitekért. Így lesztek fiaii mennyei Atyátoknak.” (Mt 5, 43 skk.) E jól ismert hely első mondata ószövetségi idézetet foglal magába (Lev 19, 18), amit Jézus is „első parancs”-ként hangsúlyoz (Mt 22, 39). Ezután egy valótlanítás következik, amely lehetetlen, hogy Jézustól származzék. A modern bibliakritika eredményeit legmagasabb szinten tükröző ún. Jeruzsálemi Biblia is kénytelen hozzátenni az állítólag megparancsolt ellenséggyűlölethez: „E parancsolat második része... nincs meg a régi törvényben, tehát itt sem fordulhat elő.” Ethelbert Stauffer, aki nem gyanúsítható filozemitizmussal, világosan fogalmaz: „Joggal tiltakozott a zsinagóga kezdettől fogva a Mt 5, 43 ellen. *Nem létezik olyan törvény sem az Ószövetségben, sem a Talmudban, amely az ellenség gyűlöletét írja elő.*”

Az ellenséggyűlölet ellentéte sokkal közelebb áll a zsidósághoz. „Hogyha ellenséged elbukik, ne örülj, ne ujjongjon szíved, amikor elbotlik.” (Péld 24, 17). „Ha ellenséged éhes, adj neki kenyeret, hogyha meg szomjas, adjál neki vizet!” (Péld 25, 21). „A legyőzött ellenséggel is jóságosan kell bánni” — tudósít Josephus Flavius, a zsidó szeretettörvényről, a Kr. u. I. századból. Jézus rendelkezéséhez legközelebb Nátán rabbi áll, aki a kérdést — „ki a hatalmas leg hatalmasabbja?” — csak azért teszi föl, hogy rímeljen a názáreti ács fiának dikciójára: „Aki megnyeri az ellenség szeretetét.” Káröröm, ellenséggyűlölet, a rossznak rosszal való viszonzása tiltott tehát. Míg a nagylelkűség és az ellenségnek a *sztükségben* nyújtott szeretetszolgálatok megparancsoltatnak. De ez a típusú ellenségszeretet, mint erkölcsi alap — úgy tűnik — mégis csak szentekre van szabva. Leonhard Ragaz tehát joggal tette föl a kérdést a teljesíthetőséggel kapcsolatban: „Meg lehet ezt tartani? Lehet azokat szeretni, akik gyűlölnék minket és rosszat tesznek velünk? Nem illúzió-e ez?”

A válasz, ami csak a héberre való visszafordításkor derül ki, azt jelenti: nem követel itt senki ellenség iránti rokonszenvet, sem önfeladást. Mert sem érzelmeket, sem a vértanúságot nem lehet megparancsolni. „A tett”-re hív fel. A tett, a cselekedet az egyik leggyakrabban előforduló szó a jézusi szótárban. És valójában a felebaráti szeretet törvényében — Leviticus 19, 18 — a felebarát nem accusativusban áll (tudniillik „szeresd felebarátodat!”), hanem *dativus ethicus*-ban: „*Viseltess szeretettel felebarátod iránt úgy, mint magad iránt!*” Ez pedig *nem* szívbeli indulatot, érzékenyülést kíván, hanem a szeretet gyakorlati bizonyítékait (beteglátogatást, szomorúak vigasztalását, szociális és karitatív munkát...), a szeretet mindazon gyakorlati bizonyítékait, amelyek tettekhez vezetnek és a szeretetet ápolják.

Mivel Jézus szeretett párhuzamos ellentétpárokban, szónoki antitezisekben szólni, azért az eredeti szemita megfogalmazásban a „szeresd ellenségeidet” fokozásának is tartalmaznia kellett a *dativus ethicus*-t, amely semmiképpen sem szólít fel az ellenségszeretetre, hanem az ellenféllel olyan kiengesztelő bánásmódra biztat, amelynek célja az ellenség leszerelése. Vagyis az ellenség szűnjön meg ellenség lenni.

A málházzamár-etika

Az ellenséggel való kibékülés semmiképpen sem önmagunk rajongó kiszolgáltatása. Ezt megerősíti Máté 5, 43 szövegkörnyezete is: „S ha valaki egy mérföldnyire kényszerít, menj vele kétannyira!” (Mt 5, 41) Ezzel a rómaiak hírhedt *angariájára*, kényszerszolgálatára gondolt — miként azt a milia idegen szó megvilágítja —, mely minden legionáriust felhatalmazott arra, hogy útközben a mellette elhaladó zsidóra fölrakja zsákját és csomagját (gondoljunk csak a Golgotára vánszorgó Jézus keresztbordásában Cirenei Simon — Mk 15, 21 — szerepére) és egy mérföldön át teherhordásra kényszeríthette. Az útszakasz végén a zsidó-málhás számára a kényír lábai elé dobhatta csomagjait s megszökhetett.

Jézus egy harmadik magatartási módot ajánl: az előírt mérföldnyi kényszerszolgálatát a szenvedő fél belső döntéssel változtassa át önkéntes kísérésre — s ezzel nemcsak meglepi az akarnokot, hanem előzékenységével le is szereli. Minden valószínűség szerint a második mérföld folyamán barátságos beszélgetés alakulhat ki közöttük: a zsidó és a római

között, mert — ahogy ezt a Jézus által biztosan ismert — prófétai szó is tanúsítja: „Jár-e együtt két ember, ha nem értenek egyet?” (Ám 3, 3) Ugyanez a gondolkodásmód fakad két bibliai alapszabály elsőbbségéről folytatott rabbinikus vitából. A Deuteronomiumban olvassuk: „Ha látod, hogy testvéred számára vagy ökre összecsuclik az úton, ne maradj tétlen, hanem segíts fölemelni.” (Deut 22, 4) Az Exodusban pedig így áll: „Ha látod, hogy ellenséged számára a teher alatt összerogyott, ne kerüld ki ellenségedet, hanem segíts neki föllátni!” (Exod 23, 5) De mit kell tenni akkor, ha mind a testvér, mind az ellenség számára *egyszerre* szorul segítségre? A felelet — melyet Jézus is ismerhetett — így hangzott: előbb segíts ellenfeled szamarán, mert így megmentesz egy állatot és nyersz egy barátot — aztán pedig menj, és segíts testvéred szamarán!

A Midrás szavaival — Zsolt 99, 4-hez: „Egy ember megy az úton és látja, hogy ellenségének számára saját terhe alatt elbukik. Odamegy, segít le- és fölraakni. Majd együtt bemennek egy fogadóba, és a szamárhajcsár így szól magában: hm, ez az ember engem szeret, pedig azt gondoltam, hogy gyűlöl. Aztán tüstént *beszélni kezdenek* egymással és *békét kötnek*.” Az ellenség leszerelésének és megnyerésének ezt a módszerét joggal emeli ki Jézus, mint a konfliktuscsökkentés konkrét stratégiáját, miközben tanít: „Szeressétek ellenségeiteket és imádkozzatok azokért, akik titeket üldöznek, mert így lesztek *fiai* mennyei Atyátoknak.”

Megint egy illogikus lépés

Hangsúlyozni kéne még, hogy a „fiai” héber szó („banim”) semmiképpen sem korlátozódik a leszármazottakra, hanem mindenkori összefüggésben követőt, parancsot megfogadó embert, örököszt vagy utánczót is jelenthet. S hogy itt utánczóról van szó — az *imitatio Dei* értelmében —, nem kevésbé nyilvánvaló, mint az „istengyermekség” a nyolc boldogságban, amely ugyanezt a kibékítő stratégiát veszi szemügyre: „Boldogok a békességben élők, mert Isten fiainak hívják őket.” (Mt 5, 9) A héber liturgia a „béketeremtőt” szereti Isten szinonimájaként használni. A mindent átfogó jóság még „Isten ellenségeire” is kiárad, s gyakran mint Isten példás tulajdonságát hangsúlyozza. Ezért mindkét tevékenységet az „istengyermekséggel” emeli magas rangra — annál is inkább, mert mindkét cselekvési mód hatásában az Istentől akart *salom* helyreállítását célozza.

Az istengyermekséget optimális emberi magatartás céljaként mutatja be, teljesen a rabbinikus erkölcsi tanítás értelmében. Éppen ezért az antitézis-sor végén lévő zárókövetkeztetés: „Legyetek hát tökéletesek, amint mennyei Atyátok tökéletes” (Mt 5, 48) fordítása hamisnak tűnik. A mondat nemcsak úgy hangzik, mint az ember számára túl magas követelmény, hanem úgy is, mint az *imitatio Dei* gondolatának fölösleges ismétlése. Az arámra, vagy a qumráni héberre való próbaképpen visszafordítás — amint Lohfink tette — igei alakot eredményez (t-s-l-mun), amit magánhangzó nélkül úgy olvashatunk, hogy „legyetek tökéletesek” vagy „viszonozzátok”. A szövegösszefüggés épp úgy, mint a jézusi érvelés szerkezete a második változatot ajánlja: „Viszonozzátok ti is mindent úgy, mint a ti mennyei Atyátok teszi!” — azaz: rosszat jóval fizessetek. Átkot áldással, ellenségeskedést az ellenfél előzékeny leszerelésével viszonozzátok. Ez a megoldás-értelmezés a lukácsi párhuzamos helyeknek is jobban megfelelne: „Legyetek hát irgalmasok, amint Atyátok is irgalmas” (Lk 6, 36) — valamint egynehány rabbinikus analógiának.

Ezzel a Biblia nemcsak Isten kimeríthetetlen, irgalmas szeretetének utánczását ajánlja, hanem egyidejűleg megsejteni Isten pedagógiáját is, mely a bűnöst — jósága révén — belátásra, megtérésre ösztönzi. Az *imitatio Dei* célja tehát az, hogy híd legyen a felvilágosult önérdék, valamint a messze tekintő altruizmus között — csökkentvén a rossz hatását, növelve a jó jelenlétét a világban. A zsidó Didaché szavaival: „Milyen hálát várhattok, ha csak azokat szeretitek, akik titeket szeretnek? Nem ezt teszik a pogányok is? Ti azonban viseltessetek szeretettel azok iránt, akik titeket gyűlölnék s így nem lesz többé ellenségeitek.” (Did 1, 3) Ugyanez a realista idealizmus — amely az aranyszabályt: „legyetek egyszerűek, mint a galambok” és egyidejűleg „okosak, mint a kígyók” feladattal

köti össze — hatja át a Hegyei Beszéd második sarkalatos kijelentését: „Aki megüti a jobb arcodat, annak tartsd oda a másikat is.” (Mt 5, 40)

Jobb profil, bal arc

Itt is négy különböző értelmezésre jutottak: Önmagunk iránt tudatosan támasztott túl magas követelményekről van szó itt. Vagy — mint mondták — megbízatásról, mely szinte minden emberi erkölcsi erőt meghalad, mert az önnön méltóságunkról való teljes lemondást követeli meg — a felebaráti szeretet teljessége kedvéért. Úgy is hangozhat, mint az önlealacsonyítás etikája, mely a közönséges egoizmust szándékos megalázakodással akarja megszelídíteni, vagy pedig csírájában elfojtani. Nyitott kérdés, hogy tanácsos-e lélektanilag így nevezni az önzetlenséget. Carl Friedrich von Weizsäcker úgy véli: ez a *csendes büszkeség etikája*, mellyel a verekedőnek értésére adja, „ha te ilyen brutális módon akarsz engem eltalálni, úgy megütheted nyugodtan a másik arcodat is, de vedd tudomásul: így nem találsz el engem!” S végül a Jézus által is idézett Jeremiás próféta tanácsa arra figyelmeztet, hogy Isten szereti a gyengéket és megkönyörül az alázaton: „Jó az embernek, ha igát hordoz ifjúságától fogva. Üljön le a magányban és hallgasson, amikor ráteszi az Úr. Hajtsa porba fejét. Talán van még remény. Tartsa oda arcát annak, aki üti, teljen el gyalázzal. Mert az Úr nem veti el az embert mindörökké. Mert ha büntet is, újra megkönyörül nagy irgalmában.” (Siral 3, 27–32)

Jóllehet Jézus parancsa a két arcról erre a két prófétai szóra emlékeztet, tudjuk, hogy a Názáreti sohasem gondolta szó szerint így. Ezt ő maga tanúsítja, amikor a főpap egyik szolgája arcul üti (Jn 18, 22 skk.), és ő joggal háborodik föl e bántalmazás ellen.

Közvetlen történelmi tapasztalat alapján többre tartunk egy szimbolikus értelmezést mint ötödik megoldást. Képletesen szólva, passzív ellenállásként ezer és ezer zsidó és cigány követte ezt a tanácsot: „odatartották másik arcukat”. S ezzel többet értek el, mint az összes zelóta felkelések és harcok. Archetípusa ennek a Székely János írta Caligula történeti helyzete a Kr. u. 26-os évben. A tiltott „császáristen” képek kultuszával, amelyeket Pilátus éjjel hozatott Jeruzsálembe, meg akarta sérteni a zsidóság vallásos érzelmeit. Josephus Flavius így tudósítja erről az utókor: „Cezareában a zsidók felkeltek Pilátus ellen, és kérték, távolítsa el a képeket Jeruzsálemből... Mivel Pilátus vonakodott, letáboroztak háza előtt. Ott maradtak öt napon és öt éjen át. A hatodik napon Pilátus a törvényszék elé vonult, a nagy stadionba összehívatta a népet azzal az ürüggyel, hogy kérelmükre választ akar adni. Akkor megparancsolta a fegyveres katonáknak, kerítsék be a zsidókat. Amikor a zsidók látták, hogy a katonák háromszoros gyűrűben körbefogják őket, megnémultak a váratlan látványtól. Pilátus — miután megmagyarázta nekik, hogy meg akarja öletni őket, ha nem hódolnak a császár arcképe előtt — jelt adott a katonáknak, hogy húzzák ki kardjukat. A zsidók mégis, mintha egyszerre parancsot kaptak volna, földre vetették magukat s inkább nyakukat kínálták fel készen a halálra, mintsem megsértsék a törvényt. Pilátust ez a vallásos buzgalom meghatotta, s parancsot adott: a képeket távolítsák el Jeruzsálemből. (Zsidó háború II. 9, 2)

Megszakítani az ördögi kört

Így sikerült kezdetben az erőszaknélküliséget politikai tényezővé változtatni, amint azt Gandhi s később Martin Luther King is megvalósította századunkban. Végül azonban az erőszak csábítása végzetessé vált. Arról hallgat az evangélium, hogy hogyan került sor katonai összetűzésre, de mégis nehézség nélkül rekonstruálható. A „törveto” iskarióti Judás, Simon „a zelóta”, Jakab és János „a mennydörgés fiai” s talán Péter, „a kőszikla” is ideológiailag közel álltak a zelótákhoz — amint ezt Oskar Cullmann kimutatta. Mivel tanítványainak jó harmada a harcos aktivisták virtuális táborába tartozott, Jézus hasztalan prédikálta az erőszak nélküli ellenállást. Hiábavalók voltak intései, hogy „mindaz, aki kardot ránt, kard által vész el” — s nem szellemskedni akart ezzel a maximával — véres

komoly utalásként a római (pallos)jogra. S így került sor ütközetre, elkerülhetetlen vereségre, a zsidó állam összeomlására (Kr. u. 70), s a szétszórásra...

Feladatunk még megmagyarázni annak a látszólag öngyilkos feladatnak az értelmét, amely a gonosznak való passzív önkiszolgáltatásban áll: „Hallottátok a parancsot: Szemet szemért és fogat fogért. Én pedig azt mondom nektek, ne szálljatok szembe a gonosszal!” (Mt 5, 38 skk.) Ez ellen minden európai ösztönű ember óvást emel. Joggal!

Az első mondat csonka idézet Jézus bibliájából (Ex 21, 24), amelyből az evangélista *kifejejtette az ígét*. S így az a hamis benyomásunk támad, mintha a megsértett menlevelet kapna arra, hogy saját maga bosszút álljon, a rosszat viszonzza. Az ősi héber szövegben azonban kifejezetten ez áll: „*Adj szemet a szem helyett, fogat a fog helyett.*” Ez egyértelműen a károkozóhoz szól, akinek jóvátételt kell nyújtania kárpótlás révén. Jézus bizonyára jobban ismerte saját bibliáját, mint Máté görög szerkesztője. Ezért a torzítást nyilván ez utóbbi számlájára kell írni, aki szemmel láthatóan a második mondatot is félreértette. Négy érv szól emellett:

1. Az az ellenállás nélküliség, amelyre itt állítólag a szöveg felszólít, nem lenne találó ellentéte — mint a gyilkosságnál, házasságtörésnél, válásnál és eskünél — a megtorlás törvényének, amelynek korábban mint ellenkép inkább Salamon tanácsa felelt volna meg: „Ne mondd: csak a rosszat fizetem vissza!” (Péld 20, 22)

2. Sem a héber, sem az arám szókincsben nem található meg az első században a görög „ellenállni” szó — *antistynai* — megfelelője.

3. Az erőszakról való lemondás semmiképpen sem azonos az ellenállásról való lemondással, amely a jogtalanságot szenvedett felebarátot cserbenhagyja — s így szükségképpen hozzájárul a jogtalansághoz és a viszonyterükhöz. Az ellenállásról való lemondás annak sem segít, aki erőszakoskodik. Ellenkezőleg: megerősíti őt ellenségeskedésében és további erőszakos cselekedetekre sarkallja. Jézus azt mondta: „Ne gondoljátok, békét jöttem hozni a földre. Nem békét jöttem hozni, hanem kardot.” (Mt 10, 34) Tanítványainak azt tanácsolta, „adják el ruhájukat”, hogy „kardot vásárolhassanak”. (Lk 22, 36) Jézus tehát nem tekinthető olyan feltétel nélküli pacifistának, aki még a jogos önvédelemről is lemond.

4. Ha a *Rabbink* eredeti fogalmazását keressük, akkor szembeötlük a 37. zsoltár 8. verse, amelyből további két másik vers (9, 11) is tartalmilag belekerül a Hegyi Beszédbe: „Ne versengjete az igazságtalanságok elkövetésében!” Itt az utolsó szót, a *lehará*-t a görög fordító valószínűleg félreértette, s rosszul: a „gonosz” szóval fordította le. Eredetileg arról volt szó: *kítörni a gyűlölet és viszontgyűlölet ördögi köréből*, az igazságtalanságból, mely új igazságtalanságokat szül. Feloldani a dologi kényszereket — amelyek a félelem, a gyanakvás és a bizalmatlanság ellen erőszak alkalmazására készítetnek —, amennyiben a rossznak jóval szegülünk ellen, hogy élet vegyük az ellenségeskedésnek.

Úgy látszik Pál apostol Jézus Bibliájának szövegén elmélődött, mert (a görög fordítás elhajlását elkerülve) indirekte megragadta a jézusi etika értelmét: „Ne engedd, hogy legyőzzön a rossz, inkább te győzd le a rosszat jóval” (Róm 12, 21). S ez megegyezik az ellenséget leszerelő szeretettel éppúgy, mint a „kétarcos” stratégia jegyében történő erőszakmentes ellenállással. A világ folytonosságának biztosítékával.